

Osnovne determinante seljačkog načina života

Dr Stipe Šuvar

Ruralne se sredine razlikuju od urbanih ne samo po proizvodnim sredstvima i tehnologijama, stupnju podjele rada, oblicima društvenih interakcija i društvene organizacije nego i po društvenopsihičkim karakteristikama. Naravno, te razlike u društvenopsihičkim konstitucijama nisu same po sebi date i nepromjenljive, naprotiv one niču na osnovi strukturalnih razlika između seoskog i gradskog načina života. Osim toga, treba imati u vidu i vrlo značajne razlike unutar samih seoskih sredina i unutar samih gradskih sredina, i to s obzirom na prostor i vrijeme. Koliko god je npr. distanca između srednjovjekovnog evropskog grada i sela bila izrazita i fiksirana u staleško-cehovskim barijerama, toliko su opći uvjeti života i u gradu i u selu, kao i dominacija kršćanske religije, te najzad vrlo neposredna ovisnost gradova od seoskih okolina, vodili smanjivanju jaza u društvenim nazorima i društvenopsihičkim osobinama. Sam grad je imao mnoge ruralne značajke i nije posjedovao industrijske tekovine pomoću kojih će kasnije definitivno okrenuti leđa selu.

Mali je grad do danas ostao bliži selu nego velikom gradu baš zbog pomanjkanja industrijskih tekovina, neposredne ovisnosti o lokalnoj seoskoj sredini, nedovoljne institucionalizacije vlastitog života i dominacije personalnih a ne impersonalnih odnosa, uslijed čega je u njemu i neformalna socijalna kontrola vrlo jaka i čak, zbog nekih posebnih razloga, jača nego u selu.¹

»PISANJE KARAKTERISTIKA« — PROIZVOLJNI POSTUPAK?

Bilo je pokušaja, naročito u američkoj ruralnoj sociologiji, da se odrede i pobroje psihičke osobine seljaka (farmera) koje stvaraju od njih poseban, gotovo izuzetan »društveni karakter«. U stvari, te »osobine« ili »crte« seljaka izrastaju na podlozi njihovih specifičnih (u odnosu na druge, gradske slojeve) sistema vrijednosne orijentacije, izbora ciljeva i stavova koji su determinirani svakidašnjim uvjetima života i posebnostima socijalne organizacije

¹ »... grupna je presija mnogo stroža u ruralnim nego u urbanim područjima, s izuzetkom malih gradova gdje je potpunija.« Egon E. Bergel, *Urban Sociology*, New York, 1955, p. 308.

i preuzimanja kulturnog naslijeđa. Premda se prema ovim pokušajima treba odnositi s rezervom, utoliko što su često plod nedozvoljenih postupaka uopćavanja i što u pravilu teže da društvenim osobinama američkog farmera, koji je uostalom na svoju farmu došao **preko grada**, daju univerzalno i trajno značenje, ipak su opravdana i prihvatljiva neka upozoravanja na činioce, društvenu pozadinu i uvjetovanost karakterističnih osobina, stavova, vrijednosti i ciljeva seoskih populacija.

Evo nekih »nalaza« o društvenopsihološkim osobinama seljaka (farmera), koji su formulirani u američkoj sociologiji:

Cooley je našao da su seljaci nezgrapni i pomalo imbecilni, ali da oni sami sebe poštuju, ponosni su i poštteni i inteligentniji nego što se pokazuju; **Mc Mahon**, ispitujući psihičko-zdravstvene razlike između gradskih i seoskih stanovnika, dolazi do tvrdnji da se prvi bolje emocionalno prilagođavaju, više pokazuju simptome neuroza, manje su introvertirani, bolje se personalno prilagođavaju, nezavisniji su, više dominiraju, slabije osjećaju ličnu vrijednost, imaju manje smisla za imovinu, racionalniji su ali i manje praktični, dosjetljiviji su i manje samopouzdana, manje su skloni radu, verbalno su sposobniji, inferiorniji u muzičkom umijeću itd.; **Long** i **Buterfield** su smatrali da su mentalna obilježja seljaka: individualizam, konzervativizam, u nekim slučajevima žestoki radikalizam, duboko ukorijenjene predrasude, sklonost da insistira na više ili manje zamišljenim nepravdama, sklonost posebnim raspoloženjima, kao što su pesimistička, fatalistička i rezignirajuća; **Gillete** je zapazio: puritanstvo, potiskivanje želja, prijemčljivost za masovne historije, izoliranost, štedljivost, ekstremna porodičnost; **Bernard** pored individualizma i konzervativizma spominje i ortodoksnost, sugestibilnost, misticizam, bojažljivost, sumnjičavost, introvertiranost, ličnu demokraciju i osjećajnost; **Sims** pored ostalog navodi »magičan um«, emocionalni intenzitet i prijateljsku čud; **Hayes** ističe da farmer neposredno misli i govori, ima čvrsta mišljenja, konfuzan je, sve zasniva na iskustvu, originalan je i sklon temperamentnosti; **Sorokin** i **Zimmerman** upozoravaju: da je svijet iskustava kod farmera ograničen, dok gradski ljudi imaju više posrednog iskustva; zbog ograničenih iskustava farmer je povodljiv, sumnjičav i sujevjeran čim se nađe izvan područja svog neposrednog iskustva; neposredno iskustvo seljaka je toliko široko da je on vrlo otporan neadekvatnim i krivim teorijama; neposredna iskustva čine i farmerova mišljenja i uvjerenja stabilnijima nego kod građana; kod spoznavanja, osjećanja, zapažanja, zamišljanja farmer je mnogo skloniji impresijama iz neposredne okoline; farmer je krući, puritanskiji, manje nježan i ženskast, on je muževan, opor, strpljiv, izdržljiv, postojan i sumnjičav; seoska imaginacija i fantazija razlikuju se od gradske po predmetima, slikama, asocijacijama i kombinacijama; u okviru neposrednog iskustva seljačka je logika glasna dok je izvan toga iskustva ona pogrešna; **Smith** nalazi da se američki ruralni sociolozi uglavnom slažu u tome da je farmer konzervativan i ortodoksan, da on prihvaća ruralnu kulturu jer mu odgovara i čuva njegove vrijednosti, da je škrt i štedljiv, fatalista, sumnjičav prema strancima, govorljiviji i pristupačniji; **Landis**, nakon što daje vrlo dugu listu osobina koje su farmeru pripisane, naglašava ove osobine seljaštva: ambivalencija prema gradu, osjećaj manje vrijednosti, introverzija, konzervativizam, provincijski nazori i fatalizam nasuprot socijalnom rukovođenju.²

Nesumnjivo je da u ovim »pisanjima karakteristika« ima dosta proizvodnosti, na što uostalom upozoravaju i sami američki autori.³ Ali, ona istodobno sadrže i mnoge elemente istine, tim više što nisu naprosto izmišljena

² Ovo referiranje o »nalazima« u američkoj literaturi zasnovano je na konzultiranju slijedećih djela: P. A. Sorokin and Carle C. Zimmerman, *Principles of Rural Sociology*, New York 1929, pp. 282–301; P. A. Sorokin, Carle C. Zimmerman and Charles J. Galpin, *A Systematic Source Book in Rural Sociology*, Mineapolis, 1932, III, pp. 282–286; T. Lynn Smith, *The Sociology of Rural Life*, New York 1953, pp. 115–121; Paul H. Landis, *Rural Life in Process*, New York 1948, pp. 120–132.

³ Tako Smith nakon što je sam referirao o karakteriziranjima što ih pružaju drugi primjećuje da je veliki dio tih izraza i obilježja labavo definiran ili dvosmislen, tako da imaju malu vrijednost za naučne svrhe. Uostalom, dodaje on, teško je npr. dokazati da je seljak veći individualista od građanina.

nego se uglavnom nastojalo upozoriti na društvene, ekonomske i ekološke činioce koji uvjetuju određene psihičke osobine seoske populacije za razliku od gradske.

Američka ruralna sociologija nije originalna u ovim pokušajima psihološkog portretiranja seljaštva, budući da takve pokušaje možemo pronaći u svjetskoj književnosti od najdavnijih vremena, a u Evropi je još u prošlom stoljeću napisana knjiga koja je u cijelosti bila posvećena socijalno-psihološkoj karakterizaciji seljaka.⁴ Narodnjački politički pokreti, koji su bili naročito karakteristični za one evropske zemlje u kojima su se očuvali oblici prvobitnog agrarnog kolektivizma i njemu adekvatne socijalne organizacije (ruski »mir«, germanska »marka«, slavenska »općina«, irski »klan«, južnoslavenska »zadruga« i »pleme« i sl.), svoje su programe dobrim dijelom zasnivali na potrebi očuvanja, unapređivanja i ekspandiranja tradicionalnih seljačkih vrlina, što znači da su i neprestano upozoravali u čemu se te vrline sastoje i što one znače, vršeći na taj način društvenopsihološko portretiranje seljaštva. Najzad, treba istaći da su upravo na jugoslaven-skom tlu ovakvi pokušaji bili česti i u okvirima literarnog romantizma i u naučnodeskriptivnim pothvatima i u političkoj eseistici i propagandistici.⁵

Znanstveni pristup ne dozvoljava, međutim, proizvoljno nabranjanje »crta« ovog ili onog društvenog sloja. Nije znanstveno dozvoljeno ni to da se upotrebljavaju pojmovi, čiji smisao nije preciziran socijalnim kontekstom iz kojeg se izvode. Tako npr. mi doista ne možemo znati što znače tvrdnje da hrvatsku seljačku dušu rese pravda, poštenje, sloboda i čovječnost,⁶ ako se ne analizira: što je pravda, o kakvoj se pravdi radi, odakle potreba ili žudnja za pravdom, od koga i za koga se pravda zahtijeva itd. Stoga treba odbaciti svako uopćeno nabranjanje osobina seljaštva koje bi bile vječne i posvuda prisutne. No, seljački način života uistinu posvuda reproducira ne samo određene društvene odnose, čiji oblici variraju ali ne i suštine, nego i određene sadržaje duhovnog života, koje prožimaju i određeni više-manje tipični sistemi vrijednosti i ciljeva, te karakteristični stavovi. Utoliko možemo govoriti i o nekim »primarnim crtama« seljaka ili seljaštva, koje se na više-manje istovetne načine reproduciraju u više-manje istovetnim društvenim uvjetima. Sasvim je sigurno da je najbitniji okvir ovakvog »tipičnog reproduciranja« osnovnih vrijednosnih sistema, a time i stavova i uvjerenja i, najzad, općih društvenopsihičkih osobina seljaštva, određen načinom proizvodnje i sistemom društvenih interakcija u tradicionalnim seljačkim (seoskim) sredinama.

ZEMLJA I VLASNIŠTVO

U seljačkom »načinu života« zemlja je osnovni prirodni uvjet i glavno proizvodno sredstvo, dok je posjedovanje zemlje osnovna društvena vrijednost. Lični rad na zemlji unutar porodične, susjedske i seoske grupe je

⁴ Bilo je to čuveno djelo njemačkog evangelističkog svećenika A. L. Houeta *Zur Psychologie der Bauern*, na koje inače upozorava Jovan Đorđević u napisu *Sociologija sela i seljaštvo*, časopis *Pregled*, Sarajevo 1937, str. 458—465.

⁵ Dovoljno je upozoriti na opuse braće Radića i političku literaturu HSS-a (npr. Dr Vlatko Maček, *Duša hrvatskog seljaka*, časopis *Pregled*, Sarajevo 1937, str. 401—403), zbornike o narodnom životu i običajima, na Cvijićevo djelo *Psihičke osobine južnih Slovena*, Beograd 1931. i na *Karakterologiju Jugoslovena* od Vladimira Dvornikovića, Beograd 1939.

⁶ Dr Vlatko Maček, isto str. 41.

osnovni proizvodni odnos. Ukoliko se uvjeti ljudske egzistencije počinju reproducirati odvojeno od posjedovanje zemlje, na kojoj se privređuje ličnim fizičkim radom unutar primarnih društvenih grupa, koje se zasnivaju na krvnom ili fingiranom srodstvu ili na neophodnosti radno-proizvodne i socijalno-organizacione kooperacije na teritoriju na kojem je moguće održavati **svakodnevne** društvene veze na neposredne načine, utoliko se više ne radi o seljačkom »načinu života«. Nije ni potrebno upozoravati da se u slučaju ovog **prelaženja** u druge uvjete lične i kolektivne egzistencije bitno preformiraju kulturni činioči društvenog života (društvene vrijednosti) i ujedno društvenopsihičke osobine pojedinca ili svih pripadnika određene grupe (stavovi). Još je manje potrebno napominjati da gotovo potpuna privezanost za zemlju kao »prirodnu laboratoriju« (Marx) mora uvjetovati temeljitu različitost vrijednosnih sistema i standardiziranih naziranja u odnosu na način života pod uvjetima »deagrarizacije«, tj. proizvođenja na industrijskoj osnovi i složene podjele rada u nekoj društvenoj zajednici.

U seljačkom životu vlasništvo nad neposrednim uvjetima egzistencije predstavlja osnovnu vrijednost, osnovni uvjet reprodukcije života, osnovni kriterij socijalne organizacije. Pri tome vlasništvo ostaje taj bitni činilac i bez obzira na to što može biti posredovano — u formalno-pravnom smislu preneseno na pojedinca od nekog kolektivnog entiteta: općine, države, ili njegovog reprezentanta: despota, feudalca, rentijera, — budući da vlasništvo u ovom slučaju ima svoj »prirodni« značaj, ono je naprosto »odnos pojedinca prema prirodnim uslovima rada i reprodukcije kao njemu pripadajućima, kao objektivnima, kao telo njegovog subjektiviteta, koje on zatiče kao neorgansku prirodu.«⁷ Ovaj »odnos« ipak nije puki prirodni odnos nego također društvena tekovina, budući da je pojedinac omogućen samo unutar određene **društvene strukture**. Zbog neposrednog »odnosa« seljaka prema prirodnim uvjetima svoje egzistencije mogla je društvena struktura u kojoj se seljački život konstituirao i reproducirao u toku povijesti i gotovo posvuda (stara azijska općina, grčki agrarni polis, germanska i slavenska općina) opstojati kao relativno ograničena, samodovoljna i izolirana, odnosno više ili manje svedena na srodstvo po prvotnoj plemenskoj ili teritorijalnoj osnovi. Takav se život, naime, održavao »najvećma kombinacijom manufakture i agrikulture u okviru... male opštine koja na taj način postaje potpuno self-sustaining«.⁸ Socijalni okviri individualnog života u ovim seljačkim uvjetima egzistencije su više-manje suženi na samu seosku zajednicu i u njenim njedrima postupno individualiziranu patrijarhalno-nasljednu porodicu. A time je ujedno determinirana i osnovna identičnost društvenih (kulturnih) tekovina i »društvenih obilježja« same individue, iako ne treba ispustiti iz vida i mogućnosti diferenciranja društvenih uloga i položaja na osnovu prirodne i društvene podjele rada u takvoj klasičnoj seoskoj strukturi.

Evo što npr. francuski sociolog Henri Mendras navodi kako o ovoj identičnosti tako i o mogućnosti diferenciranja:

»Selo ili neka grupa sela sačinjavali su ponekad svijet dovoljno brojani i raznolik tako da su mogli biti sami sebi dovoljni i živjeti u relativnoj ekonomskoj, demografskoj, socijalnoj i kulturnoj autarhiji. Svaka seljačka obitelj proizvodi svega

⁷ Karl Marx, *Epohe ekonomske formacije društva*, Beograd 1960, str. 8.

⁸ Karl Marx, isto.

pomalo i podmiruje svoje glavne potrebe; obrtnici snabdijevaju s dopunskim proizvodima za čije se proizvode zahtijeva određena specijalizacija. Nije se, prirodno, tražilo ženu izvan neposrednog susjedstva. Doslovno sav je društveni život bio zatvoren unutar sela ili kraja. Svatko je razvijao svoju vlastitu civilizaciju, dosta različitu od one svojih susjeda.

Uvjet takve autarhije bila je, i pored određene jedinstvenosti načina života, raznolikost ekonomskih, obiteljskih i ličnih prilika: obrtnici, radni vlasnici jedne ili više zaprega i nadničari koji su živjeli od rada svojih ruku, posjedujući kuću i komadić zemlje. I među zemljoradnicima postojala je razlika između onog koji je posjedovao jedan par krava i vlasnika imanja s nekoliko domaćina velike porodice i »patrona« brojne »klijentale« nadničara, koji obrađuju njegovu zemlju, a on im posuđuje spregu ili razmjenjuje s njima druge usluge. Etnolozi su opisali ulogu i funkcije starosnih razreda, koji su činili stvarne grupe u njedrima seoskog društva, mladost je slavila blagdan, odrasli su se brinuli za uspješan privredni prosperitet, a stariji su čuvali zajedničko kulturno naslijeđe. Svaki spol unutar tih starosnih grupa ispunjavao je posebne funkcije, koje su mu bile dodijeljene tradicijom. Najzad, obitelji su u kolektivnom seoskom vrednovanju bile razvrstane na »dobre«, »stare« i ostale, i to »moralno« vrednovanje, praćeno ekonomskim vrednovanjem određivalo je ženidbe i svakodnevne odnose. Tako su brojne koordinate svakoga postavljale na njegovo mjesto u seoskom poretku i nikada dva pojedinca nisu posjedovala tačno iste karakteristike, na taj način svatko je imao posebnu ulogu unutar prividne homogenosti grupe.⁹

Uostalom, dovoljno je, pored Marxovih analiza ove povezanosti seoske socijalne organizacije, pa prema tome i oblika svijesti, s parcelnom poljoprivredom, upozoriti i na Durkheimove i Tönniesove općepoznate analize razlika između solidarističke zajednice »mehaničkog tipa« i »organske« zajednice, odnosno između »zajednice« i »društva«.¹⁰

Ovisnost o zemlji uvjetuje kod seljaka stav da je osnovno posjedovati zemlju i na njoj proizvoditi, dok mu novac izgleda neuhvatljivim osloncem egzistencije, budući da je on prometno sredstvo koje na tržištu lako ishlapi. U tradicionalnom seljačkom životu materijalni su se interesi koncentrirali na imovinu, pa utoliko i novac ima karakter obiteljskog vlasništva i ne može se upotrebiti u neposredno potrošne svrhe. Potrošnja nije sama po sebi cilj, ona je tek sredstvo, a život se stavlja u funkciju imovine kao takve. Odatle u tradicionalnom selu vlada »vlasnička psihologija« (»sitnovlasnička stihija«, o kojoj danas govorimo!), a ne »potrošačka psihologija«. Stoga nema ni ekonomskog racionalizma, kojeg donosi novac, kao ni težnje za profitom i tržišnim dobitkom, naprotiv gospodarenje je uglavnom podložno tradiciji (»pleti kotac ko otac!«), a proizvodi, imovina, novac zgrtanju i teauriranju (seljačka strast za zlatnim novcem još cvate u mnogim našim krajevima). A kada se abnormalno i troši, čini se to iz razloga prestiža, »da svijet vidi« (višednevne svadbe još uvijek su pravilo u selima nekih naših krajeva). Jednom riječju, u tradicionalnom seljačkom životu materijalne su vrijednosti drugačije od »suvremenih«, pa su i odgovarajući stavovi druga-

⁹ Henri Mendras, *Sociologie du milieu rural*, in *Traité de Sociologie*, publié sous direction de George Gurvitch, Paris 1958, p. 318.

¹⁰ Seoska zajednica starog tipa odgovarala bi u Durkheimovoj podjeli tipu zajednice s nerazvijenom podjelom rada, u kojoj postoji duhovna, moralna i socijalna homogenost, identičnost ponašanja, vjerovanja i prevlast tradicije. To je solidaristička zajednica »mehaničkog« tipa. Naprotiv, suvremena seoska zajednica, iako je još obilježena visokim stupnjem tradicionalne homogenosti i solidarnosti, već bi, ako slijedimo Durkheimovu podjelu, pripadala tipu zajednice s razvijenom podjelom rada, a u kojoj su individualizacija i heterogenost izrazitiji i u kojoj počinju prevladavati formalni, kontraktni društveni odnosi, stoga vlada »organska« solidarnost. Po Tönniesovoj podjeli, koja je inače starija od Durkheimove, stara seoska zajednica bila bi stvarno zajednica (*Gemeinschaft*) u kojoj dominira organska, instinktivna, neracionalna, spontana volja, dok bi sadašnja seoska zajednica više bila društvo (*Gesellschaft*), u kojem prevladava tzv. arbitrarna volja.

čiji, a time i osobine samog seljaštva. Mi bismo svakako mogli dokazivati da su seljaci **škrti**, ali bismo isto tako mogli dokazivati da su oni **darežljivi**. Sve ovisi o tome koji ćemo isječak njihovog života promatrati. Bitno je ipak to da je individua u seljačkim uvjetima života »stavljena u takve uslove za održavanje svoga života da joj ne bude svrha sticanje bogatstva već samoodržanje, sama njena reprodukcija kao člana zajednice, reprodukcija nje same kao vlasnika parčeta zemlje i takvim načinom kao člana (seoske) zajednice«. ¹¹ Upravo je na toj osnovi nicao i održavao se tradicionalistički odnos prema materijalnim dobrima, kojim se težilo da se ona prije svega pribave i održe, a ne i potroše i otuđuju prometnim kanalima. ¹²

Čim egzistencija seljaka postane pretežno ovisna o robnonovčanom tržištu, javlja se nagla preformacija sistema vrijednosti i stavova. Prije svega, i u seoskoj se sredini afirmira individualizam u tom smislu što se, prvo, sama patrijarhalno-nasljedna porodica nastoji izdvojiti iz seoske kooperativne organizacije i što više sebi prigrabiti, i drugo, pojedinac nastoji da odbaci okvire same takve porodice i orijentira se na individualni uspjeh, individualno obogaćivanje, ekonomsku utakmicu, stjecanje izvora prihoda i zadovoljavanje potreba izvan gospodarstva i porodice itd. Dolazi do pobune omladine, čim ona sagleda drugačije mogućnosti života i mogućnosti **odlaska** sa zemlje i iz porodice. Popušta socijalna kontrola patrijarhalne porodice, u kojoj su se čvrsto nadzirale i biološke funkcije (seks), a naširoko se poprimaju vrijednosti i stavovi globalnog društva i urbanih sredina. Sve to vodi i promjeni društvenopsihičkih osobina seljaštva, te će ovisno o stupnju dezintegracije njegovog tradicionalnog života, odnosno stupnju integracije njegovog suvremenog života u urbaniziranu socijalnu organizaciju iščezavati jedne, a formirati se druge »osobine«, »crte« ili »pogledi«. Ipak sve dok postoji osnovni proizvodni odnos koji reproducira seljački način života: lični i porodični rad na vlastitoj zemlji, postojat će i izvor osnovne identičnosti pogleda i stavova, koje označujemo kao »seljačke«.

INTERAKCIJE I ISKUSTVA

Te osobine proizlaze npr. iz **relativne ograničenosti kontakata i iskustava**, na koju su svojedobno upozorili Sorokin i Zimmerman. Dok seljak održava dnevne neposredne odnose sa stalnim susjedima, današnji gradski čovjek ima posla prvenstveno s imenima, brojevima, adresama, klijentima, inspektorima, inkasatorima, mušterijama, službenicima, povjerenicima, on stupa u posredne veze preko telefona, pisama, telegrama, radija, filmova, a naprotiv često ne zna ni ime najbližeg susjeda; on nema posla s Ivanom

¹¹ Karl Marx, isto str. 13.

¹² Na ovu težnju seljaka za održavanjem i stjecanjem imovine, a ne i za stjecanjem novca i trošenjem na ličnu potrošnju ukazali su još Znaniecki i Thomas u svojoj čuvenoj knjizi o poljskim seljacima u Evropi i Americi, a koja se pojavila 1919. g. Vidjeti o tome u najnovijem izdanju: W. I. Thomas and F. Znaniecki, **The Polish Peasant in Europe and America**, New York 1958, p. 165. Uzgred: Aktuelni metodološki značaj ovog djela upravo je u tome što uspješno osvjetljava međuzavisnost seljačkih stavova i socijalnih uvjeta.

O istoj stvari piše Landis: »U seoskoj se zajednici položaj stječe prvenstveno onim što se postigne putem ovaca i stoke, zemlje i građevina. Tako je bilo od židovskih patrijarha do danas. U gradskom društvu položaj se samo djelomično stječe pomoću proizvodnje; mnogo je važnija prema vani vidljiva potrošnja odjeće i hrane, posjedovanje stana, namještaja, automobila, prakticiranje posebnih zabava i filantropije, preuzimanje počasnih funkcija.« (Paul H. Landis, cit. dj., p. 375).

Ivanovićem nego s mljekarom, poštarom, kondukterom itd.¹³ Upravo ova visoko stabilizirana intimnost seoskih sredina služi, prema Landisu, kao osnova za razgraničenje sela od grada u sociološko-psihološkoj analizi.¹⁴ Neposredni odnosi, lična iskustva i preuzimanje društvenih iskustava od starijih članova porodične i seoske grupe uvjetuju i određenu društveno-psihičku konstituciju te je stoga kod seljaka, napominju Sorokin i Zimmerman, »mentalni jezik« stabilniji, logika je čvrsta kad se drži neposrednog iskustva, zbog različitih iskustava različita je i imaginacija onih koji žive na selu u odnosu na one koji žive u gradu. Empiričnost seljačkog iskustva vjerojatno je osnova da seljak sve zamršeno i komplicirano svodi na jednostavno, reljefno i sažeto.¹⁵ Nadalje, Landis s pravom napominje da su izvještajnosti nepotrebne u situaciji u kojoj svatko svakoga poznaje, pa odatle seoskom stanovniku veća neposrednost. A što se tiče gostoljubivosti, koju izgleda seoske sredine ispoljavaju posvuda u svijetu, nju bi se moglo protumačiti kao čuvanje tradicije iz doba izoliranog življenja, kada je porodica dobro očekivala stranca i tako nadopunjala svoje iskustvo u razgovoru s onim tko dolazi sa strane.¹⁶

RAD I OKOLINA

Rad i okolina također su značajne determinante formiranja »tipičnih« osobina kod seljaka i uopće seljana. Za razliku od gradskog stanovnika — ističe Landis — koji pretežno boravi u zatvorenom, te je i njegov dodir s prirodom posredovan mnoštvom kulturnih činilaca, seoski stanovnik svoje poslove obavlja uglavnom na otvorenom i u neposrednom je dodiru s prirodom. Stoga prirodne snage igraju istu ulogu u životu seljaka kao zaposlenje u životu radnika.¹⁷ Na drugom mjestu isti autor ističe da se seljakova iskustva učvršćuju u dugim satima promišljanja dok je on zaokupljen fizičkim poslovima, dodajući da neprestana aktivnost razvija neosjetljivost i čini prepreku širokom proučavanju i prihvaćanju novih ideja.¹⁸

NASELJE I SUSJEDSTVO

Slijedeće su determinante tip i veličina naselja koji mogu bitno utjecati kako na socijalnu organizaciju i odnose tako i na obrasce ponašanja, tehniku stvaranja seoskog mišljenja, osjećanja solidarnosti, socijabilnost nasuprot individualizmu itd. Sve su to uviđali vladajući krugovi u našim krajevima još u doba feudalizma, kada su npr. zbog svojih interesa provodili prisilno ušoravanje sela. Svakako da će društveni kontakti, a time i psihička

¹³ Sorokin and Zimmerman, cit. dj., pp. 49—56.

¹⁴ »Za potrebe sociološko-psiholoških analiza ruralno obuhvaća ona područja, u kojima odnosi imaju visok stupanj intimnosti i neformalnosti, urbano počinje na onoj neodređenoj tački gdje ljudi zauzimaju impersonalno držanje prema svakom drugom. Za potrebe ekonomsko-profesionalnih analiza poljoprivreda je pak u centru pažnje.« (Paul H. Landis, cit. dj., p. 13).

¹⁵ »Seljaci su spremni da vrlo kompleksna mišljenja preuzmu u jednostavnim i pozitivnim zaključcima... mnogi seljaci mogu predočiti jednostavno, direktno, kratko rješenje za gotovo svaki društveni problem, o kojem oni imaju određeno znanje.« (Paul H. Landis, cit. dj., p. 130).

¹⁶ Paul H. Landis, isto, pp. 92—93.

¹⁷ Paul H. Landis, isto, p. 69.

¹⁸ Paul H. Landis, isto, p. 130.

konstitucija, biti drugačiji u starovlaškim selima, za koja je Vuk Karadžić svojedobno konstatirao da su veća od Beča mada imaju svega 40 kuća,¹⁹ nego u grupiranim primorskim selima na Jadranu, gdje, po navodima Cvi-jića, već i klima omogućuje da se jače razvija socijalabilitet ljudi. O tipu naselja uvelike ovise sadržaj i intenzitet **susjedskih** odnosa, a o ovima opet osjećanja individualizma, egoizma, introvertiranosti ili kolektivizma, solidarnosti, otvorenosti, agonalnosti itd. Sela u pravom smislu, kao grupirana veća naselja, rasprostranjena su u Evropi i Aziji, a pretežno i u Latinskoj Americi i Africi. U našoj zemlji također prevladavaju ovakva sela, mada raštrkana sela, poput starovlaških koje je opisao Vuk Karadžić, predstavljaju dominantan tip u svim brdskim, planinskim i kraškim predjelima, a ima i dosta seoskih kuća na vrlo osamljenim mjestima.

Smith ističe, da su s ekonomskog stajališta grupirana sela nepoželjna, jer otežavaju dnevna odlaženja na imanje. Upravo se zbog toga, tj. zbog ovih »tehničkih« razloga, i proširio sistem osamljenih kuća i izduženih sela u novokoloniziranim područjima. Ali što se tiče društvene svrsishodnosti, prava sela imaju prednosti: u njima se njeguju bliski kontakti sa susjedima, društvene su ustanove blizu, djeca se mogu zajednički igrati, a tu je i mogućnost neposrednog pružanja uzajamne pomoći. Ukratko, stiču se uvjeti za bogatiji društveni život. Dok se selo odlikuje bliskim odnosima susjedstva, na osamljenim su farmama stanovnici uglavnom izolirani, stoga se tu pojačavaju veze u porodici, dok su odnosi prema drugim više distancirani.²⁰

Tehnička revolucija, međutim, unosi i ovdje promjene. Novi oblici fizičkog i duhovnog komuniciranja i savlađivanja prostora šire svakodnevni prostorni krug čovjeka, omogućuju veća posredna iskustva i time slabe susjedske odnose. U osnovi promjena tipova i funkcija naselja leži upravo modernizacija (industrijalizacija) poljoprivrede,²¹

U klasičnom tipu seoskih naselja kohezija unutar sela slabila je povezanost s drugim selima i uopće s globalnim društvom, dok danas upravo pokretljivost ljudi i dobara slabe koheziju samog sela i instituciju susjedstva u njegovom okviru, a jačaju multiplikativnu ovisnost seljana o širem društvu.²²

HOMOGENOST I STABILNOST

Socijalna i profesionalna homogenost tradicionalnog sela reproducirala je i homogenost vrijednosnih orijentacija, stavova i psihičkih osobina. Ekonomske, religiozne i profesionalne diferencijacije su u pravilu nezatne.²³

¹⁹ Vuk St. Karadžić, **O društvu** — izbor socioloških tekstova, Beograd 1964, str. 34.

²⁰ T. Lynn Smith, cit. dj., pp. 209—223.

²¹ Vidjeti o tome vrlo instruktivne opservacije u članku W. M. Williams, **Changing Function of the Community** časopis Sociologia Ruralis, 3—4/1964, pp. 299—314, koji je inače bio prezentiran na Prvom svjetskom kongresu za ruralnu sociologiju u Lionu 1964. g.

²² »Poznati proces redukcije obiteljskih funkcija (Durkheim) proširuje se još u većoj mjeri na redukciju seoskih funkcija. Uvećanje funkcija na području regije i države zamjenjuje obiteljsko i seosko zadovoljavanje potreba i spaja ih u sve veću međuzavisnost.« (Rudolf Bičanić, **Tri koncepcije ruralnog planiranja**, časopis Sociologija sela, 5—6/1964, str. 13). Vidjeti i u izvoru iz prednje bilješke.

²³ Historijski je razvoj u nekim krajevima Jugoslavije izazvao vjersku heterogenost stanovništva ne samo na relaciji grad—selo ili unutar neke regije, nego i unutar samih sela, pa i unutar porodica. To je svakako značajna specifičnost, ali ona ipak nije sudbonosno utjecala na osnovnu identičnost pogleda na svijet, a niti je uvijek rađala netolerantnost i

Stoga su i običaji, način života i moral homogeni u vrlo visokom stupnju. Svi fizički rade i prestiž se postiže ne po vrsti zanimanja nego eventualno po umješnosti i zalaganju u radu. Polazeći upravo od saznanja da je selo homogeno i statično, a grad babilonska kula religioznih, političkih, profesionalnih, obrazovanih, nacionalnih i jezičnih grupa, Sorokin i Zimmerman su svojedobno napisali i ovu metaforičku poredbu:

Seoska je zajednica slična mirnoj vodi u vjedru, a gradska zajednica uzavreloj vodi u kotlu. U seoskim zajednicama članovi strogo paze na svoj socijalni položaj, u gradskoj oni vrlo često i vrlo lako mijenjaju svoj položaj. Stabilnost je tipično obilježje prve, a mobilnost druge.²⁴

Razumljivo opća stabilnost prve i opća mobilnost druge sredine sadrže i mnoge društvenopsihičke komponente.

PORODICA I VEZE SOLIDARNOSTI

Uloga porodice u seljačkim uvjetima života je toliko mnogostruka, da često od pojedinca naprosto čini svoj refleks. Stoga je u selu porodični milje pogotovo modifikator psihičkog i mentalnog lika, a istovetnost uloga porodica reproducira i istovetnost socijalnih položaja i karaktera. Postoji opća suglasnost da je porodica daleko najvažnija primarna grupa, a kada je Cooley 1909. po prvi puta definirao primarne grupe najbitnije što je o njima rekao je upravo to, da su one »izvor obilježja individualnih značajki«. Sorokin, Zimmerman i Galpin su porodicu, smatrajući je osnovnim oblikom socijalne organizacije, uvrstili na prvo mjesto među **kumulativnim** grupama, tj. među takvim grupama, u kojima pojedinac održava mnogostrukve veze, za razliku od funkcionalnih asocijacija u kojima je on povezan s jednom ili nekoliko veza.²⁵ Oni istodobno, nastavljajući na Le Playja, Cooleyja i druge, osnovnim funkcijama porodice smatraju reprodukciju ljudske vrste, podizanje i uzdržavanje podmlatka, naročito za vrijeme dok je on nejak i u doba osamostaljivanja, kao i odgoj i obrazovanje mladih, uvođenje novih članova ljudskog roda u šire društvo, kako bi oni stekli društveni položaj u raznim grupama, rekreaciju, čuvanje članova od neprijatelja i opasnosti uključujući i zaštitu od psihološke izolacije i, najzad, brigu za stare i onemoćale članove.²⁶ Prihvatajući ovo nabranje funkcija porodice, Smith pored ostalog naglašava da, u poređenju s gradskom porodicom, seoska (seljačka) porodica ove funkcije obavlja mnogo potpunije i kompletnije. Kao zajednica muža i žene i roditelja i djece ona je mnogo kohezivnija i trajnija, te svoje članove vezuje u organsku cjelinu mnogo više brišući individualne razlike.²⁷

No bitna je razlika u tome što je seoska obitelj i produkciona i konsumpciona jedinica, dok je gradska u pravilu samo konsumpciona. Poveza-

međusobnu izolaciju vjerskih grupa u selima. Vidjeti npr. radove Mil. S. Filipovića u zborniku **Lepenica** o selu kao zajednici, o porodici i braku i o pogledima na svijet u izrazito seljačkoj regiji, gdje su izmiješani katolici, pravoslavni i muslimani. Poučni su i primjeri infrafamilijarne vjerske heterogenosti među Šiptarima, o čemu vidjeti Mirko R. Barjaktarović, **Dvoverske šiptarske zadruga u Metohiji**, Zbornik radova EI SAN 1950, knjiga IV, str. 197—209.

²⁴ Sorokin and Zimmerman, cit. dj., p. 44.

²⁵ Sorokin, Zimmermana and Galpin, cit. dj. I, pp. 307—321.

²⁶ Isto djelo, II, p. 4.

²⁷ Smith, cit. dj., p. 417.

nost članova i u proizvodnji, a ne samo u potrošnji, jača solidarnost, održava čvrstu međuzavisnost interesa, izgrađuje emotivno-mentalnu homogenost.²⁸ Unutar porodice se prenose proizvodna iskustva, moralni nazori, predaja, uspomene na pretke. To daje dominirajuće mjesto starijima i dovodi do toga da je sama porodica nosilac ekonomske i socijalne zaštite i glavni proizvođač socijalne kontrole. Stariji su uz to i **vlasnici** zemlje i druge imovine. Mladima manjka iskustvo i u proizvodnji i u društvenom životu, a ovo prvo ih naročito dovodi u podređen položaj, jer ono što treba da znaju »ne piše u knjigama« nego se prenosi usmenom poukom i praktičnim primjerom. Nije li ova relativno veća dominacija starijih u selu u odnosu na grad jedan značajan činilac toliko spominjanog konzervatizma seoske sredine?

Mogli bismo dodati i to da su specifični historijski razlozi (višestoljetno neprekidno ratovanje u kojemu su bile uvučene seljačke mase) u većem dijelu Jugoslavije u prošlosti jačali ovu kohezivnost, totalitarnost i multifunkcionalnost porodične grupe. Kao što napominje i Routh Tronton, porodica je bila sve u uvjetima kada je manjkala seoska integracija i sigurnost.²⁹ Isto tako, »... široki sistem krvnog srodstva sa svojim obavezama (krvna osveta! — S. Š.) djelovao je kao vrsta sigurnosti, koja je modificirala posljedice lokalnih nezgoda.«³⁰ Zbog toga je pojedinac **lično** odgovarao pred porodicom i krvno-srodničkim krugom, a porodica (rod, pleme) bi prema vani preuzimala zajedničku odgovornost.³¹ Ali treba imati na umu činjenicu da sistem krvnog srodstva ipak nije bio u krajnjoj liniji uvjetovan ovom potrebom za sigurnošću i zaštitom, nego ekonomsko-proizvodnim razlozima.³²

Seljački je život u konkretnim sredinama posvuda bio više ili manje determiniran većinom činilaca, koje su Sorokin, Zimmerman i Galpin nazivali »djelatne veze solidarnosti«, a to su: srodstvo ili krvna zajednica, brak, sličnost u religioznim i magijskim vjerovanjima i obredima, sličnost jezika i običaja, zajedničko posjedovanje i korišćenje zemlje, teritorijalna blizina, zajednička odgovornost, zajednica profesionalnih interesa, zajednica ekonomskih interesa, zavisnost odnosno podložništvo istom gospodararu, pripadnost istim društvenim interesima ili udruženjima, zajednička obrana, uzajamna pomoć i, najzad, zajedničko življenje, stjecanje iskustva i djelovanje.³³

Ukoliko postoji osnovna identičnost ovih »djelatnih odnosa« utoliko se može očekivati i osnovna identičnost društvenopsihičkih konstelacija seoskih sredina.

²⁸ »Seljačka je obitelj uvijek na imanju, ne postoji prostorna odvojenost. Ljudi uvijek žive zajedno: na poslu, za vrijeme jela, i u svojem slobodnom vremenu. Seljačka je obitelj, u prostoru i vremenu, kontinuirana zajednica: svi članovi mogu dijeliti ista iskustva, zadovoljstva, žalosti.« (Egon E. Bergel, *Urban Sociology*, p. 292).

²⁹ Routh Tronton, *Paesant Renaissance in Yugoslavia*, London 1952, p. 16.

³⁰ Isto, p. 27.

³¹ O genezi u kojem je rod (pleme) gubio **vlasništvo** a zadržavao **kontrolu i odgovornost** vidjeti npr. kod Barade, *Starohrvatska seoska zajednica*, str. 140–142. i kod Mandića, *Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, str. 233.

³² »Ova kolektivnost (zadružna — S. Š.) nije nikakav princip već konkretna pojava, koja proističe iz stvarnih ekonomskih potreba prvobitnih društvenih oblika u kojima uzajamna suradnja većeg broja ljudi mora nadoknaditi primitivnost oruđa i čitavog načina proizvodnje.« (Oleg Mandić, *Radovi E. Sicarda o zadruzi kod Južnih Slavena*, *Historijski zbornik*, Zagreb 1950, str. 376).

³³ Sorokin, Zimmerman and Galpin, cit. dj., I, pp. 307–308.

Summary

THE BASIC DETERMINANTS OF THE PEASANT'S WAY OF LIFE

Rural communities differ from urban ones, not only by the means and technology of production, the level of social division of labour, forms of social interactions and social organization, but also by the sociopsychological characteristics. There were many attempts, especially in the American sociology, to determine and enumerate the psychological characteristics of peasants (farmers) that make them specific, nearly peculiar »social character«. The author thinks that these attempts should be accepted with reserve. They are, as a rule, a product of not permissible acts of generalization.

However, the American sociology in this respect is not original, because the same attempts we can find in the world literature from the oldest time. The popular political movements in Europe in their time were pointing out the »merits« of a peasant. The author of this article considers, however, that one can speak about some »typical features« of peasantry, but providing we have in mind more or less identical way of life within more or less identical form of production and adequate social relations of the concrete peasantry. In that respect the author discusses in brief the following determinants of the sociopsychological characteristics of peasantry: a) land and ownership, b) specific interactions and experience, c) work and environment, d) community and neighbourhood, e) the relative homogeneity and stability of the village social structure, f) family and specific relations of solidarity (about which Sorokin and Zimmerman were writing).

Changes of these determinants and changes of their mutual relationship, results in changes of sociopsychological characteristics of peasantry.

Резюме

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ КРЕСТЬЯНСКОГО СПОСОБА ЖИЗНИ

Сельская среда отличается от городской не только средствами производства и технологией, степенью общественного разделения труда, формами общественной организации, а и общественно-психическими характеристиками. Немало было попыток, особенно в американской социологии, определить и перечислить психические особенности крестьянина (фермера), которые позволяют считать его почти особым »общественным характером«. Автор считает, что подобные попытки надо принимать с осторожностью. Такие попытки, как правило, являются результатом недопустимого поступка обобщения.

Впрочем, американская социология в этом деле не оригинальна, так как такие же взгляды можно обнаружить в литературе с давнейших пор. Народнические политические движения в Европе подчеркивали своевременно »достоинства« крестьянина. Автор настоящей статьи считает, что можно говорить о некоторых »типичных чертах« крестьянства, если оно живет более-менее идентичным способом жизни внутри более-менее идентичного способа производства и соответствующих общественных отношений. В таком смысле автор вкратце рассматривает следующие основные детерминанты общественно-психических характеристик крестьян: а) земля и собственность; б) специфический опыт; в) работа и окружение; г) поселок и соседство; д) относительная гомогенность и устойчивость социальной структуры деревни е) семья и специфические отношения солидарности (о которых писали Сорокин и Циммерман).

Изменением этих детерминантов и отношений между ними обусловлены и изменения общественно-психических особенностей крестьянства.